

bilo državnika različitih zemalja. Ne štedi riječi da ga pokaže u skladu s rezultatima njegova rada i očekivanjima ljudi cijelog svijeta koji cijene njegovo djelo i vjeruju njegovoj ličnosti.

Toj Titovoj biografiji može se naći nedostataka i slabosti, koji su mahom proistekli iz nedovoljnog poznavanja nekih pojedinosti. Ali, u cjelini gledano, Auty je unijela mnogo lične topline prema Titovoj osobi i djelu. Njena je knjiga odmah po izlasku iz štampe izazvala žučnu reakciju jugoslavenske političke emigracije i reakcionarnih krugova na Zapadu, što također pokazuje kako je knjiga napisana.

Vojmir Kljaković

UZ CESARČEVU PUBLICISTIKU

August Cesarec: Rasprave, članci, polemike.

Nacionalni, socijalni i kulturni problemi Jugoslavije (1912—1927).

Djela Augusta Cesarca, sv. IV, »Zora«, Zagreb 1971.

Zagrebačka izdavačka kuća »Zora« niz godina objavljuje Djela Augusta Cesarca, zapravo njegove sabrane radove, što je izvanredno važan pothvat za hrvatsku i jugoslavensku kulturu. Iako je Cesarčev opus u izdavačkom smislu prilično dobro poznat i ne bi se danas više moglo govoriti o otkrivanju bitno novog, izdavanje njegovih sabranih radova svakako će upotpuniti i olakšati njihovo upoznavanje. To je utoliko važnije što Cesarec nije prisutan u suvremenim misaonim sferama onako kako to njegovo djelo zaslužuje. Mjesto Cesarca u hrvatskoj književnosti utvrđeno je, ali njegova uloga revolucionara, ideologa i analitičara društva nije proučena, mada je prihvaćena ocjena da je ona izuzetno značajna. Nama se čini da je i jedinstveno značajna, i to ne samo zbog stvaralačke snage i društvenog učinka njegova djela, nego i stoga što je August Cesarec izuzetan intelektualac koji po svojoj idejnoj genezi pripada prethodnici Komunističke partije u nas, radi na njenom osnivanju, dograđuje i promiče njene ideje do smrti — do srpnja 1941. kada je ubijen. Stoga djelo Augusta Cesarca na osoben način sintetizira razvoj Komunističke partije do revolucije. Iako je čitavo njegovo stvaralaštvo jedinstvene inspiracije, ta se teza najlakše može dokazati onim njegovim radovima koji izravno raspravljaju o društvenoj problematici Hrvatske i Jugoslavije, a dio toga su radovi objavljeni u ovom IV svesku, u povodu kojeg pišemo.

August Cesarec pripadnik je za tadašnje društvo destruktivne i u najdužem razdoblju ilegalne političke organizacije, koja svoje djelovanje zasniva na jasno utvrđenim načelima. Međutim, priroda tih relacija i njihovo izravno značenje u stvaralaštvu Cesarca prilično su nepoznati i zapostavljeni, što omogućuje pogrešna tumačenja pojedinih tekstova ili djela u cjelini. Smatramo da je moguće za gotovo svaku značajniju njegovu raspravu pokazati ne samo opću klimu u kojoj je nastala, nego i idejnu i političku podlogu od koje je pošao, a — ne treba se bojati reći — i određenu granicu koju nije prekoračio. Kad to tvrdimo, ne mislimo da smo time unizili njegovu stvaralačku moć i slobodu, jer i letimičan pogled na međuratnu publicistiku i analize društva pokazuje da su obje

te nezamjenjive intelektualne kvalitete kod Cesarca snažno prisutne. Mislimo samo to da je slobodno i nadasve hrabro opredjeljenje za jednu pod terorom ilegalnu revolucionarnu partiju stvaralo posve osobene uvjete djelovanja, te je ukazivanje na njih neophodno za razumijevanje radova poteklih iz te sfere. Samo tako ne prikazujemo osamljena »slobodna strijelca« ili »heretika«, nego stvaralačku ličnost koja se svim svojim mogućnostima borila za određeni politički program. Krajnji cilj tog programa bio je uvijek jasan — a to je socijalistička revolucija i preobrazba društva koju ona omogućava. Traganja i putove ne uvijek precizne, ne uvijek pravilne i dosljedne, ali uvijek pokrenute zbog toga cilja, izvanredno dokumentira i ova knjiga ukoliko joj se studiozno pristupi. Ova knjiga ne sadrži ni jedan važniji tekst koji nije poslije rata već bio objavljan, poneki i više puta. Od niza izdanja Cesarčeve publicistike najkorisnijom držimo ediciju Nusreta Seferovića, ne samo zbog nepogrešivog osjećaja za izdavanje najznačajnijih radova, već i zbog relativno opsežne popratne aparature.¹ Iako iz tih objašnjenja ne proizlaze tumačenja o kojima smo prije govorili — a koja mogu biti rezultat samo iscrpnog istraživanja opsežne povijesne građe — nesumnjivo je da je ta knjiga dobro poslužila čak i istraživačima, uz ostalo i zato što je potpuno poštivala izvornike.

Cetvrti zvezak Djela A. C. u izdanju »Zore« pripremio je Ivan Škiljan Gothardi. Edicija obuhvaća do sada utvrđene i objavljene Cesarčeve publicističke radove, kao i one kojima se pretpostavlja koautorstvo, iz razdoblja 1912—1927. Taj obiman posao obavljen je uz manje nadopune na temelju studiozne bibliografije Vice Zaninovića. Započinje tekstom brošure »Đački pokret« iz 1912. godine, a nastavlja sa dva članka iz prosinca 1918. godine. Prema tome u nju nisu uvršteni rukopisi ili fragmenti rukopisa što se nalaze u ostavštini. Također je zaobiden nesumnjiv udjel Cesarca u prvom ilegalnom listu KPJ u Hrvatskoj »Komunistu« iz 1921. godine što nije postavljeno ni kao problem u »napomenama«. Stoga se naše primjedbe prvenstveno odnose na nedostatak obrazloženja načela kojima se rukovodio sastavljač i redakcija. Također držimo da su ijekaviziranjem tekstovi izgubili autentičnost dokumenata te su neupotrebljivi za navođenje. Kao što je poznato, Cesarec je od 1919. do približno 1925. uvijek pisao *ekavski*, čak i onda kad je objavljivao u partijskoj štampi, koja je u Zagrebu pretežno zadržala ijekavicu. Istina, i ranije je bilo slučajeva ijekaviziranja Cesarčevih tekstova, a ta metoda usvojena je i u objavljivanju djela drugih pisaca, no mislimo, s obzirom na idejni i politički sadržaj koji ima vrijednost povijesnog dokumenta, da je trebalo potpuno poštivati izvornik. Isto tako žalimo što nisu objavljene razlike između tekstova o Stjepanu Radiću objavljivanih u »Književnoj kritici« 1923. i 1924. godine, i onog u brošuri, koju je varijantu redakcija objavila. Nadalje, po našem mišljenju, veoma nedostaju inače ubičajena objašnjenja koja bi čitaocu olakšala barem doslovno razumijevanje tekstova, kad već nema studije koja bi ih smjestila u odgovarajući kontekst. Nedostatak komentara samo donekle nadoknađuje tumač imena i rječnik što upozorava na osobujnu Cesarčevu leksiku u tome razdoblju. I na tumač imena imamo primjedaba. Ponajprije, držimo da takav tumač treba biti u funkciji teksta u doslovnom smislu, a ne, kako je to ponegdje vidljivo, samo formalno. Primjerice, to znači da je objašnjenje Kropotkina, Sighele, Stepnjaka, Stirnera i dr. trebalo dati u svjetlu utjecaja koji su oni imali na Cesarca i njegove isto-

¹ *August Cesarec*, Izbor članaka. Izbor napomena, predgovor i pogovor Nusret Seferović, Kultura, Beograd 1962.

mišljenike, jer ostala obavještenja, izvan konteksta Cesarca, doista mogu temeljitije pružiti priručnici. Nadalje, neke su natuknice neprecizne pa ostavljaju pogrešan dojam. (Tako se Ljuština nije »borio cijelog života za jedinstvo naprednog radničkog pokreta« nego, naprotiv, bio jedan od najupornijih u borbi da se diferencira revolucionarni dio od reformističkog, i to u vrijeme kad je takva diferencijacija bila temelj za mogućnost osnivanja Komunističke partije. Za jedinstvo radničkog pokreta bore se desnica i centrum, dakle reformističke struje, a borba komunista za jedinstvo radničkog pokreta vodi se u kasnijem razdoblju i bitno drugačijem kontekstu. Doduše, moglo bi se pretpostaviti da se pod terminom »napredni« razumijeva klasni radnički pokret, ali u temeljnim pojmovima valja biti precizan, pogotovo kada nejasnoća može dovesti do suprotnog od istine, kao u ovom slučaju. Ili, na primjer, kad se govori da je Đuro Cvijić na IV kongresu KPJ isključen iz Partije, a on je, zapravo, smijenjen kao i cijelo rukovodstvo, koje je bilo frakcionaško, a u Partiji je bio i za nju radio do svoje smrti.)

Smisao tih primjedbi je u tome, što smo svjesni da je riječ o doista velikom izdavačkom pothvatu, pa je to više za žaljenje što nije do kraja studiozno obavljen.

Iako je u razdoblju koje obuhvaća ovaj svezak dosta značajno i Cesarčevo publicističko bavljenje temama iz Sovjetskog Saveza, kao razmatranje problematike prve zemlje koja gradi socijalizam, ipak su problemi Jugoslavije bili i ostali njegova temeljna preokupacija i o njima se i najsnažnije izrazio. U nas je malo stvaralaca koji već prvim radom ocrtavaju svoju životnu orijentaciju tako jasno i strastveno kako je to učinio Cesarec. Problemi društva temeljni su motivi i sadržaji njegove publicistike, ali on nije nikada samo njihov promatrač i analitičar, nego postavlja dijagnozu da bi lakše mogao liječiti. Tako se Cesarec potpuno identificira sa svojim tekstovima: u početku je atentator iz đačkog pokreta, zatim je jedan od prvih komunističkih ilegalaca što priprema revoluciju, suborac je Alijagićev iz tajne terorističke organizacije, delegat Kominterne i borac za politiku radničko-seljačkog bloka. Uz to i žar mladosti čini to razdoblje do 1927. godine sigurno najinteresantnijim u njegovom publicističkom opusu. Stoga smatramo korisnim osvrnuti se na neke tekstove ne samo zbog njihove kreativnosti nego i zato što u sebi nose najznačajnije idejne i političke sadržaje u razvoju Partije tog vremena, pa i na njih želimo upozoriti.

Brošura »Đački pokret«, koju je Cesarec napisao 1912. kao devetnaestogodišnji maturant, upečatljivo označava njegov nastup u javni život Hrvatske. Štrajk srednjoškolaca bio je izraz ne samo nezadovoljstva sa sadržinom školskog odgoja, nego prije svega revolta prema čitavoj društvenoj situaciji u kojoj je takva škola samo odgovarajuća institucija. U tekstu se s patosom, ali i lucidnim opažanjem, analizira deprimantna hrvatska stvarnost, da bi se utvrdilo kako mijenjanje takve situacije, ukoliko »miruju starci«, treba preuzeti omladina, i to ona najmlađe generacije. Uistinu su i politički organizirani studenti uglavnom dijelili sudbinu građanskih stranaka, a to je vrijeme kada su se sve započete njihove kombinacije nasukale. U takvoj situaciji srednjoškolci maštaju da budu inicijatori a ne epigoni. Atentati koji su uslijedili imali su ishodište u tom pokretu i atmosferi što je izazvao, pa su doista mogli djelovati kao »avangarda protiv cuvajštine«. Iz pokreta grupe srednjoškolaca oko Cesarca postat će kasnije jezgra komunističke inteligencije kao rezultat do kraja logične evolucije.

Kratka bilješka iz 1914. godine, koja slijedi u knjizi, daje naslutiti nešto od one distance, što ju je Cesarec već tada imao prema svojim bivšim sumišljenicima iz omladinskog pokreta, koji su se razvili u ekstremne »jugoslavenstvujušće nacionaliste«.

Dva članka iz prosinca 1918, objavljena u Koráčevoj *Slobodi*, također pokazuju distancu prema desnici Socijaldemokratske stranke, u koju je Cesarec upravo stupio da bi se borio na njenom lijevom krilu. Te je članke pisao odmah nakon povratka iz vojske začeđujućom informiranošću i intuicijom koju jedva da je tada još netko izrazio u Hrvatskoj. Njima otvara teme koje će produbljivati do kraja života. Daljnji korak u tom pravcu je djelovanje u časopisu »Plamen«. Borba protiv konzervativnih i reakcionarnih idejnih, socijalnih i političkih načela na kojima se gradi nova država, a za novu orijentaciju koja vodi ka socijalističkoj revoluciji — temeljni je smisao danas već klasičnih Cesarčevih napisa. Pripremati skoru revoluciju Cesarec smatra zanosnim pozivom. On je, uz Krležu, jedini koji tada u Hrvatskoj i posredstvom kulturnih oblika radi na tome. Kako je ljeвица SD znatan dio vremena u kojem je izlazio »Plamen« bila bez svoje štampe, »Plamen« je imao i izravnu političku funkciju. Valja naglasiti da je prema osobenim hrvatskim problemima očitovano u časopisu mnogo više senzibilnosti nego u partijskoj štampi.

Članci, koji slijede nakon zabrane »Plamena«, mimiji su po tonu i s nešto užom tematikom. Prvotni opći revolucionarni polet postupno se smiruje da bi se konačno od 1921. Cesarec suočio s problemom Partije u ilegalnosti, u društvu gdje se uz teror kapitalizam polagano stabilizira. Iz toga perioda značajni su članci posvećeni tumačenju ljudskoga i revolucionarnog lika Alijagića i Ljuštine. Težak poraz revolucionarnih snaga zahtijevao je da se preispita gotovo čitava dotadašnja politika Partije, a kao osnovno pri tome nametnulo se nacionalno pitanje. Trebalo je, dakle, analizirati i definirati suštinu toga problema i zauzeti prema njemu primjereno marksističko stajalište. Istodobno je o tome raspravljala i Kominternu i utvrdivši da je nastupila oseka revolucije, usvojila taktiku u skladu s tadašnjom svjetskom situacijom. Ona je već na svojem IV kongresu (studeni-prosinac 1922) uočila potencijalnu revolucionarnost u seljačkim pokretima, a naročito onim nacionalno ugnjetenih. Zato je obavezala komunističke partije na politiku približavanja tim pokretima i zatim na stvaranje radničko-seljačkog bloka. Pokušaji provođenja taktike Kominterne u Jugoslaviji i idejna borba za pravilno stanovište o nacionalnom pitanju padaju u vrijeme tadašnje društvene stvarnosti, kad je nacionalni problem već postao jedan od glavnih uzroka društvene krize, i kad se ili još uvijek negira ili interpretira kao jedini bitni društveni problem. U takvoj situaciji već 1922. a sistematski 1923. godine Partija pokreće veliku i plodnu diskusiju o nacionalnom pitanju. U njoj je sudjelovao u kolovozu i rujnu 1923. i Cesarec nakon povratka iz Sovjetskog Saveza gdje je boravio kao delegat na IV kongresu Kominterne. To valja imati na umu, kada se ocjenjuje Cesarčeva studija. Raspravljajući u četiri nastavka o toj temi, Cesarec se pokazao u nešto drugačijem intelektualnom profilu nego do tada. Tu više nema ni traga ranije ekspresionističke užarenosti i patosa koji navješćuje blisku revoluciju. Cesarec se, kao i njegova Partija, suočio sa svom ozbiljnošću i odgovornošću građenja dugotrajne politike. Trezvena analiza stvarnosti u tome je prvi korak. Držimo kako je korektura upravo u shvaćanju nacionalnog pitanja za Cesarca bila ne samo logična nego i postupna. Još u člancima iz prosinca 1918. upozoravao je na neke elemente koji će vjerojatno dovesti do krize unitaristički shvaćenog jugoslavenstva. Samo procjena koja je

inzistirala na neposredno predstojećoj revoluciji skrenula je pozornost na »hitnije« probleme društva. Pišući tu studiju Cesarec nije bio osamljen u svojim shvaćanjima, jer su ona bila zajednička »ljevici« koja je bila većina u KPJ. Ipak, njegova je studija »Nacionalno pitanje i naši zadaci« izuzetna po sigurnom marksističkom pristupu, britkosti i dubini analiza kojima se stavovi obrazlažu. Izvanredan osjećaj za povijesnu genezu i društvenu uvjetovanost nacionalnog pitanja daju posebnu vrijednost tome radu. Premda politička rješenja koja predlaže nisu plod spekulativnog duha autorova nego utvrđene politike, upravo je Cesarec tu politiku potkrijepio povijesnom argumentacijom, zalažući se za kvalitetno novi pristup tome problemu. Cesarec razlikuje narode u Jugoslaviji, priznaje i makedonsku individualnost, ali Crnogorce još uvijek smatra samo geografskim pojmom. Pa ipak je to veoma velik korak naprijed i svrstava ga među najprogresivnije teoretičare toga pitanja tada u nas. Cesarec se zalaže za »federaciju kao etapu od nacionalne revolucije ka proleterskoj«. Na tome putu ponajprije treba podupirati one parole kojim buržoazija pokreće pitanje federacije odnosno samoodređenja, ali istodobno valja narodu objašnjavati da je takvo cjelovito rješenje moguće samo u savezu s proletarijatom. Punu ocjenu Cesarečeva priloga ne može se dati bez uspoređivanja s rezolucijom o nacionalnom pitanju u siječnju 1924, koja je došla kao rezultat cjelokupne diskusije, prilika u zemlji i intencija Kominterne. Dakako, uz opće poznatu napomenu da je to bio uspjeh »ljevice«, a ne jedinstveno stanovište u KPJ. Takav posao nije u okviru ovog rada, ali valja reći da se Cesarečeva diskusija u osnovi poklapa s rezolucijom, koja je značila prekretnicu i osnovu za daljnje pozitivno dograđivanje.

Daljnji tekst — za koji držimo da ga valja posebno objasniti — jest studija o Stjepanu Radiću, a koja izrasta iz rada o nacionalnom pitanju. Međutim, rasprava »Nacionalno pitanje i naši zadaci« bila je diskusija za partijsko članstvo NRPJ (kratkotrajno tolerirane legalne organizacije KPJ), a studija o Radiću objavljivana je u toku 1923. i 1924. u »Književnoj republici«, časopisu snažnog učinka u društvu. Ubrzo nakon sporazuma Radića s radikalima u ožujku 1925. godine, Cesarec je napisao posljednje poglavlje i izvršio stanovite izmjene u dotadašnjem tekstu, te sve objavio u posebnoj brošuri prije nego što je u časopisu objavljen posljednji nastavak. Ta rasprava imala je, dakle, posebno važnu funkciju: analizirati fenomen Radića i njegove stranke u vrijeme najvećega političkog uspona, kritički preispitati njihov program i djelovanje, ukazati na negativne i vrednovati pozitivne elemente na koje treba da se priključi i radnička klasa sa svojom avangardom da bi bila saveznik, ali prije svega *korektiv*. To je, zapravo, bilo i javno izražavanje stava Partije prema najvažnijem političkom pitanju u zemlji. I u ovom slučaju trebalo bi uspoređivati partijske dokumente da se vide stvarne podudarnosti, kao što bi trebalo imati na umu da je to razdoblje trajnih frakcijskih borbi, u kojima idejno prevladava »ljevica« kojoj pripada Cesarec. Daljnja se partijska politika temelji na spomenutoj rezoluciji iz siječnja 1924, s time da se kao bitnu taktiku ističe stvaranje fronta radnika i seljaka. Taj bi front trebao povesti borbu za nacionalno oslobođenje zajedno s borbom za socijalno oslobođenje. Takva partijska politika pothranjivana je i time što je Radić prihvatio pozive Kominterne i učlanio HRSS u Seljačku internacionalu u Moskvi u ljeto 1924. godine. U orijentaciji na dugotrajnu političku borbu bilo je jasno da seljački pokret trenutano predstavlja jedinu potencijalnu značajniju revolucionarnu snagu. Takva politička sadržina motivirala je Cesareca i on je studijom o Stjepanu Radiću stvorio svoje najbolje publicističko djelo kojem

ima malo ravnih u našoj baštini, a koje je inspiriralo generacije. Dakako, često mijenjana Radićeva politika, demokracija pomiješana s demagogijom, nedograđenost i anahronizam socijalnog programa bili su zahvalni materijal za većinu kritičara, ali Cesarec odoljeva takvoj suviše površnoj i tada već poprilično otrcanoj metodi. Istina, u partijskoj štampi često se moglo naći i takvih napisa koji su bili izraz razočaranja trajnim Radićevim odbijanjem bilo kakve suradnje s komunistima. U poplavi različito motiviranih proturadićevskih pamfleta ili primitivne apologije njegovih sljedbenika, Cesarčev je tekst uspješno traganje za suštinom povijesne uloge Stjepana Radića i njegovog pokreta. Tu ulogu Cesarec vidi u oblikovanju posljednje etape izgradnje nacionalne svijesti i što je tu etapu pokrenula osnovna narodna masa, koja prvi put istupa kao subjekt. Takav pristup proširuje Cesarec analizom čitavog procesa stvaranja nacionalne svijesti kod Hrvata i kod Srba, uočavajući različite povijesne uvjetovanosti kod tih naroda. Po Cesarcu, Radićeva je povijesna šansa u nastavljanju djela Svetozara Markovića tako da se seljački pokret za samoodređenje naroda sa slobodnim republikama ostvari u novoj jugoslavenskoj sintezi. Ali do toga može doći samo u savezništvu s proletarijatom, jer nema nacionalnog bez socijalnog oslobođenja. Cesarcu se činilo da je tu veliku zadaću potpuno odbacio sam Radić svojim sporazumom s radikalima u ožujku 1925. godine. Nakon toga Cesarec je napisao: »Likvidiravši sebe kao republikanca, on je likvidirao sa svime ovime što ga je u historiji činilo jednim krupnim reformatorom i misionarom progresa za cijelu Jugoslaviju i Balkan: To je sad novi Jelačić koji je — poput onoga što je nekad na početku našeg narodnog pokreta taj pokret predao bečkoj reakciji, a s njome i reakciji u Evropi — danas isto tako, na koncu tog pokreta, taj pokret predao beogradskoj reakciji, i opet tako reakciji u Evropi! *Historija se Hrvatske zaokružila vrativši se u drugim prilikama opet na svoju 1848*, zar da se i narod naš dađe povući u taj crni kobni krug, krug svoje bijede i nazatka, krug koji ga u bližoj ili daljoj budućnosti može zavrtložiti u otvorenu borbu protiv evropske i ruske revolucije? *Glavno što je potrebno poslije toga kako se S. Radić likvidirao sam, jeste da njega i radićevštinu likvidira i narod*« (442). To je mnogo više od gorčine razočaranog političara, jer mu se čini u tom trenutku da je čitava Radićeva politika »bila jedna lažna i nesolidna demagogija i romantika, jedan šarolik, prouivrječan eklekticizam, udešen prema prilikama i potrebi za što veći broj pristaša«. Ima li, dakle, još mogućnosti da se ostvari front radništva i seljaštva i njemu pripadajuće inteligencije? Jer, zaključuje Cesarec, »s njima je još sve moguće, bez njih mi idemo u bezizglednu dugu noć, svijetlu i veselu samo za bakhante pljačke i nasilja, laži i nazatka« (443).

Niz članaka u toj knjizi još upotpunjuje raspravljanje o društvenoj problematici. Govorimo o »društvenoj« stoga što, bilo koji problem da razlaže, Cesarec uvijek polazi od analize njegova društvenog funkcioniranja. Bez sumnje su zadaci dnevne politike motivirali i usmjeravali njegove radove, ali je također sigurno da je i njegovo djelo pozitivno utjecalo na produbljavanje te politike. Pitanje utjecaja na Partiju i na javnost, pitanje idejnog kontinuiteta, problem slobode stvaralaštva i funkcije intelektualaca u Partiji i niz drugih važnih pitanja sve se to nameće čitajući Cesarca. Držimo da su neki odgovori također sadržani u njegovim tekstovima. Stoga smo ovim prilogom željeli upozoriti na jedno vrijedno djelo koje zaslužuje studioznost pri objavljivanju i tumačenju.

Zorica Stipetić